

УДК 340.12

Є. Євграфова, суддя Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, кандидат юридичних наук

Думка про право не є щось таке,
чим кожен володіє безпосередньо.
Г. Гегель

Інший погляд на дослідження структури і системи права

Проблеми структури і системи права завжди перебували в центрі уваги вчених-юристів. Як відомо, за результатами їх розробки у кінцевому рахунку вибудовується система законодавства, визначаються система правової науки, основні напрями здійснення наукових досліджень. Категорії «структура права», «система права», «система законодавства» хоча і давно використовуються в юридичній літературі, однак стверджувати про вичерпність цієї теми явно передчасно. До того ж останніми десятиліттями дещо ослабла й увага вчених до її дослідження і розробки, з приводу чого В. Л. Федоренко справедливо зауважує, що в цей період українські теоретики права «не запропонували завершеної концепції системи права, яка б змогла бути дієвою альтернативою традиційним поглядам на відповідну теоретичну проблему»¹. Звичайно, розвиток самої системи права не зупинився, про що свідчить виділення і розмежування таких підсистем, як публічне і приватне право, поява нових правових інститутів і формування нових галузей права. Чимало правових новел з'явилося у матеріальному і процесуальному праві, що стало базою істотного оновлення правового змісту законодавства, яке продовжується і сьогодні. Водночас певної гостроти і актуальності ця тема набула з розвитком методології правової науки, появою в ній нових ідей та уявлень про право, особливо в світлі пошуку *оптимального* і хоча би наближеного до істини *праворозуміння*².

¹ Федоренко В. Л. Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти / В. Л. Федоренко. – К.: Ліра-К, 2009. – С. 58.

² Темі праворозуміння присвячено спеціальні випуски журналу «Право України»: Праворозуміння – фундамент юридичної науки та практики // Право України. – 2010. – № 4; Верховенство права: проблеми теорії та юридичної практики // Право України. – 2010. – № 3.

У сучасних теоретичних дослідженнях спостерігається не тільки різна інтерпретація змісту зазначених понять, а й неоднозначне сприйняття тих реальних правових явищ, які вони відображають. Так, з аналізу численних наукових джерел, присвячених цій темі, випливає висновок, згідно з яким їх автори вважають, що *правове регулювання суспільних відносин здійснюється, з одного боку, системою права, з другого — системою законодавства*¹. *З такою позицією не можна погодитись і не тому, що вона базується на позитивістському сприйнятті права, а тому, що в теоретико-методологічному відношенні такий підхід призводить до протиставлення, а то й відриву змісту права від його форми. Так чи інакше, але розробка даної проблеми в наведеному вигляді зайшла в глухий кут, що, на наш погляд, стало наслідком штучно створеної теоретичної конструкції за застарілою науковою парадигмою 60–80-х років ХХ ст. У зв'язку з цим стосовно сучасного стану вітчизняної процесуально-правової науки О. В. Кузьменко не без підстав зауважує, що сьогодні ця наука «користується теоретичними та практичними основами піввікової давнини, які теоретично та практично застаріли»².*

З аналізу змісту названих категорій випливає, що всі вони природно поєднані одним і тим самим поняттям (явищем) — *Правом*, яке за невідомих причин чомусь випадає з поля зору його дослідників. Варто підкреслити, що *правове регулювання суспільних відносин тому є правовим*, що здійснюється воно *Правом*, *єдиною нормативно-правовою системою*, а не двома — системою права і системою законодавства, на чому останніми роками правильно наголошується в юридичній літературі³.

Примітно, що у країнах Заходу увага й інтереси правознавців не обтяжені вказаною парадигмою, а зосереджені на розв'язанні змістовних і системних проблем права, забезпеченні публічною владою прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб, стабільності законодавства і правопорядку тощо. Юристів-теоретиків, як пишуть німецькі вчені А. Жалінський і А. Реріхт, всюди гостро цікавить питання

¹ Баранов В. М. Система права, система законодательства и правовая система / В. М. Баранов, С. В. Поленина. – Н. Новгород, 1999.

² Кузьменко О. В. Теоретичні засади адміністративного процесу / О. В. Кузьменко. – К. : Атіка, 2005. – С. 4.

³ Мицкевич А. В. Система права и система законодательства: развитие научных представлений и законотворчества / А. В. Мицкевич // Проблемы современного гражданского права / отв. ред.: В. Н. Литовкин, В. К. Рахмилович. – М. : Городец, 2000. – С. 34–37.

статусу, переважно самостійність тих чи інших груп правових норм, що виділені за різними критеріями. Це постійно обговорюється як у працях загального, так і спеціального характеру — цивільного, господарського, адміністративного та інших галузей права¹.

У минулому столітті було проведено декілька наукових дискусій із питань структури і системи права, результати і висновки яких досить ретельно аналізувались в юридичній літературі². Разом з тим є потреба зосередити увагу на тих питаннях системи права, які вже були порушені під час названих дискусій, і питаннях, що виникли в сучасний період розвитку правової думки, але по суті так і залишилися нез'ясованими. Передусім — це питання *структури права* як єдиного цілісного соціального явища, у тому числі *структури і системи об'єктивного права* (системи права), *структури суб'єктивного права*, а також питання визначення *елементів* даних правових структур, природи їх *об'єктивності*.

Зважаючи на панівну в правовій науці того періоду світоглядну доктрину визначення права як надбудови над економічним базисом, адекватно даному світогляду характеризувалась *об'єктивність його системи* (структури). Так, професор С. С. Алексеев стверджував, але не без застереження, що система права має об'єктивний характер *у тому смислі*, що вона зумовлена *об'єктивно* існуючими суспільними відносинами, є *внутрішньою якістю самого права*, об'єктивно породжена самим життям суспільства³. Інші вчені, по суті поділяючи таку позицію, вважають систему права «*структурною якістю*» діючого в суспільстві права⁴.

¹ Жалинский А. Введение в немецкое право / А. Жалинский, А. Рерихт. – М. : Спарк, 2001. – С. 7–16.

² Див.: Алексеев С. С. Структура советского права / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1975; Поленина С. В. Теоретические проблемы системы советского законодательства / С. В. Поленина. – М. : Наука, 1979; Байтин М. И. Система права: к продолжению дискуссии / М. И. Байтин, Д. Е. Петров // Государство и право. – 2003. – № 1. – С. 27–33.

³ Алексеев С. С. Общие теоретические проблемы системы советского права / С. С. Алексеев. – М. : Госюриздат, 1961. – С. 8. Такий погляд на природу системи права був досить поширеним в юридичній літературі радянського періоду і має чимало прихильників сьогодні (див.: Байтин М. И. Система права: к продолжению дискуссии / М. И. Байтин, Д. Е. Петров // Государство и право. – 2003. – № 1. – С. 27–33).

⁴ Мицкевич А. В. Система права и система законодательства: развитие научных представлений и законотворчества / А. В. Мицкевич // Проблемы современного гражданского права / отв. ред.: В. Н. Литовкин, В. К. Рахмилович. – М. : Городец, 2000. – С. 32; Иоффе О. С. Вопросы теории права / О. С. Иоффе, М. Д. Шаргородский. – М., 1961. – С. 350.

Наведені погляди вчених викликають деякі сумніви щодо обґрунтування властивостей системи права, міркування щодо її об'єктивності тощо, оскільки вони не мають чіткої понятійної визначеності. Так, виникає питання: а в іншому значенні, та саме в якому, *об'єктивність не властива їй*? Система права передусім є *станом права як диференційованого регулятора* суспільних відносин, а не її внутрішньою чи структурною якістю. Навпаки, мова повинна йти про *якість системи права*, і зокрема, про те, наскільки вона є усталеною, сучасною, її норми узгодженими, чи відповідає міжнародно-правовим стандартам і потребам суспільного розвитку. Якість же кожної норми, з яких складається система права, визначається точністю формулювання їх структурних елементів: гіпотез, диспозицій, санкцій, взаємозв'язками з іншими правовими нормами. Стосовно вживаних термінів «*структурна*» чи «*внутрішня, якість*», то їх *понятійна невизначеність* у даному разі лише ускладнює дослідження проблеми.

Також потребує уточнення думка стосовно того, що *об'єктивність* системи права розуміється як *об'єктивно зумовлена суспільними відносинами*. Насправді ж об'єктивною система права є за своєю природою, як, до речі, і право в цілому¹, а не тому, чим вона обумовлена. Адже у соціальній реальності всі явища чимось обумовлені, будь то економічного, політичного, морального, духовного, культурного характеру і т. ін., перебуваючи у взаємозв'язку одне з одним, у тому числі з явищами природного походження, вони викликані до життя певними *істотними причинами*. Усі ці явища є факторами, що прямо та опосередковано впливають на властивості, структуру, систему, зміст, функції права², але при цьому аж ніяк не позбавляють його об'єктивності.

Звертають увагу на об'єктивність системи права, що пізнається наукою, яка на основі її досліджень пропонує певну *доктринально-теоретичну модель* (конструкцію) системи права³. При цьому варто зазначити, що така модель може повністю й не відображати існуючу в соці-

¹ Доклад. про це див.: Євграфова Є. Соціальна природа і об'єктивність права / Є. Євграфова // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2012. – № 2 (69). – С. 17–29.

² Придворов Н. А. Правообразование и правообразующие факторы в праве / Н. А. Придворов, В. В. Трофимов. – М. : Норма, 2012. – С. 157–159.

³ Проф. А. В. Мицкевич правильно підкреслює, що система права є не що інше, як доктринальна, наукова категорія, якій має відповідати законотворча практика і її результати – сформована система законодавства (див.: Мицкевич А. В. Основные системные понятия в современной теории и практике позитивного права / А. В. Мицкевич // Проблемы современного гражданского права / отв. ред. В. Н. Литовкин, В. А. Рахмилович. – М. : Городец, 2000. – С. 34–35).

ально-правовій реальності систему права і, таким чином, залишитися для правової науки об'єктом подальшого вивчення її особливостей, складу, функціонування. Саме тому дана модель певною мірою є науковою гіпотезою щодо наявності в системі права певних підрозділів, наприклад, таких як медичне, промислове, транспортне, податкове право, яка (гіпотеза) може бути підтверджена чи, навпаки, спростована не чим іншим, як самим розвитком системи права. Свідченням такого підходу до з'ясування теоретичних питань системи права є існування різних позицій вчених щодо визначення природи, ознак та класифікації її головних складових — галузей права. Важливість наукових результатів полягає в їх доказовості та сприйнятті законодавцем для практичної реалізації наукових здобутків для побудови на основі запропонованої моделі системи права ефективної системи законодавства¹.

Із розвитком правової науки змінюється і збагачується її категоріально-понятійний апарат, що особливо спостерігається в теорії та філософії права. Нерідко ними використовуються поняття, що за змістом відображають надто схожі правові явища. Так, «уведення в контекст методологічних і світоглядних проблем правознавства категорії “правова реальність”, – наголошує С. І. Максимов, – дає можливість розглядати право не просто як надбудовне явище, що живе лише відображенням життям економічної структури суспільства (суспільного відношення, інституту, форми суспільної свідомості), а як особливий світ, автономну сферу людського буття (курсив мій. — С. С.), що має власну логіку і закономірності, з якими не можна рахуватися»².

Поділяючи такі міркування, зазначимо, що в них по суті вперше за останні роки у філософсько-правовій літературі наголошується на самостійності права, а не його надбудовному, повністю залежному від економіки, культури і т. д., соціальному явищі.

Оскільки право в концепції правової реальності є базисною категорією, то за змістом до неї наближаються поняття «правова система», «емпіричні форми права», «правове буття», «правова дійсність» тощо, а також такі *метафоричні* назви, як правове життя, правовий простір, правове поле

¹ Пізнана наукою *об'єктивно існуюча система права*, як слушно зазначає проф. С. В. Полєніна, служить компасом для законодавця (див.: Полєніна С. В. Теоретические проблемы системы советского законодательства / С. В. Полєніна. – М. : Наука, 1979. – С. 19).

² Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления / С. И. Максимов. – Х. : Право, 2002. – С. 149. «Зміст проблеми правової реальності, – вважає автор, – полягає у з'ясуванні, що є право та яким воно є» (див. Максимов С. И. Вказ. праця).

і т. ін. Усі ці категорії та визначення використовуються в дослідженнях права і похідних від нього явищ. Так, правова система, як пише професор М. Г. Матузова, – це вкрай обмежене широке поняття, що відображає всю складну і живописну палітру правової матерії у всіх її проявах і станах¹. На наш погляд, це досить абстрактне і до певної міри образне викладення сутності правової системи, яке може бути застосоване до визначення й інших, схожих правових категорій, наприклад, правової форми, правового механізму, юридичної надбудови тощо. Наповнення ж названих та інших термінів певним змістом залежить від розсуду самих дослідників правових явищ. Утім, як слушно зазначає А. М. Васильєв, «мислення тоді доходить до результатів, тотожних об'єкту пізнання, коли воно рухається за законами цього об'єкта»². Це говорить про те, що в теоретичній частині правової науки існує нагальна потреба в подальшому опрацюванні та систематизації її понятійно-категоріального апарату, на що сьогодні звертається підвищена увага вітчизняних науковців³.

Водночас система права, незалежно від того, як її визначено її стан в літературі — об'єктивною чи об'єктивно-суб'єктивною є невід'ємною складовою соціально-правової реальності суспільства, яке завжди зацікавлено в існуванні надійного й усталеного забезпечення громадського порядку, захисту прав та свобод фізичних і юридичних осіб, національних інтересів народу.

Утім доктринальна модель системи права, як показує історичний досвід, не виключає появи в ній таких її галузей, обґрунтування яких зумовлено винятковими критеріями, скажімо, за ідеологічною, економічною, політичною чи іншою доцільністю. Яскравим прикладом подібного *необ'єктивного*, порушуючи всі права людини, було створено в системі радянського права *колгоспне право*⁴, за яким прихову-

¹ Матузов Н. И. Правовая система и личность / Н. И. Матузов. – Саратов, 1987. – С. 14–27.

² Васильєв А. М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий права / А. М. Васильєв. – М. : Юрид. лит., 1976. – С. 108.

³ Див.: Панов М. І. Методологічні проблеми формування понятійного апарату правової науки / М. І. Панов // Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України ; за заг. ред. акад. АПрН України М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х. : Прапор, 2008. – С. 109–128.

⁴ Див.: Янчук В. З. Проблеми теорії колхозного права / В. З. Янчук. – М. : Юрид. лит., 1969; Дембо Л. И. Колхозное право в системе советского социалистического права / Л. И. Дембо // Сов. государство и право. – 1958. – № 3. – С. 65–76; Беляева З. С. Источники колхозного права / З. С. Беляева. – М. : Наука, 1972.

валась повна безправність селянства. Пізніше це «право» намагались трансформувати в галузь сільськогосподарського або аграрного права¹.

Процес «відкриття» і проголошення нових галузей триває і в сучасний період. Так, скажімо, є категорія валюта, якою охоплюється національна грошова одиниця — гривня (ст. 99 Конституції України) та грошові одиниці іноземних держав. Для всіх цих валют у державі встановлено спеціальний правовий режим функціонування, сфери дії (правового регулювання) та методи застосування відповідних норм права. За наявності таких умов виникає прагнення визнати валютне право самостійною галуззю системи права, що й пропонується сьогодні деякими фахівцями-юристами². Інша справа, коли ідеться про організацію і викладання однойменної навчальної дисципліни, що в даному випадку зумовлено суспільно-державними інтересами, професійними потребами та мотивами.

Наведене лише підтверджує висловлене в літературі застереження щодо важливості теоретичного обґрунтування системи права, дослідження його структури як *реального соціального явища* і виявлення *об'єктивно існуючих її елементів*³. Приєднуючись до нього, разом з тим зауважимо, що структура права і система права не є тотожними поняттями. Кожне з них (понять) відображає певний *стан права*, його *якісну і кількісну* сторони. Так, із позицій системної методології *система права* — *множина зв'язаних між собою елементів* тієї ж соціальної природи; *структура* — *це будова права, способи зв'язку між утворюючими його елементами*, найбільш усталена складова системи права⁴.

Визначаючи позитивне право як систему загальнообов'язкових норм, неважко знайти відповідь на питання, що становить його структуру та які елементи входять до її складу. Передусім такими елемен-

¹ Див.: Петров В. В. Образование сельскохозяйственного права – результат развития системы советского права / В. В. Петров // Сов. государства и право. – 1974. – № 1. – С. 75–78; Кичатова О. А. Сельскохозяйственное право как комплексная отрасль права / О. А. Кичатова // Сов. государство и право. – 1973. – № 9. – С. 51–58.

² Завальна Ж. В. Валютне право : навч. посіб. / Ж. В. Завальна, М. В. Старинський. – Суми, 2005. – С. 36–48. Див. також: Федорова М. Ю. Медицинское право / М. Ю. Федорова. – М. : Владос, 2004.

³ Алексеев С. С. Структура советского права / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1975. – С. 7–19; Він же: Общая теория права. Т. 1 / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981. – С. 237–265.

⁴ Див.: Тютин В. С. Отражение, система, кибернетика / В. С. Тютин. – М. : Наука, 1972. – С. 11, 21.

тами називають *правові норми* («клітинки права»), із системи яких утворюється так зване *об'єктивне право*, або *право в об'єктивному смислі*. Така точка зору досить поширена в юридичній літературі, лейтмотивом якої є сприйняття права, близького за своїм значенням до поняття «законодавство». На основі об'єктивного права встановлюється *суб'єктивне право*, або *право в суб'єктивному смислі*. Останнє є правом, що належить конкретному суб'єкту (особі) чи певному колу суб'єктів¹.

У літературі такий підхід до співвідношення об'єктивного і суб'єктивного права, можна сказати, є традиційним і повністю вкладається в доктрину позитивістського розуміння права. І все в даному разі було б задовільним, якби не деякі деталі наведеного висновку. По-перше, не можна погодитись із визнанням об'єктивного права *єдиним* по суті *юридичним джерелом* суб'єктивного права. Особливістю соціально-юридичної природи суб'єктивного права є те, що його існування і належність тим чи іншим особам жорстко не пов'язано залежністю від об'єктивного права, адже не всі суб'єктивні права передбачаються останнім. У даному контексті сформульовано положення ст. 22 Конституції України, згідно з яким «права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними».

У цьому ж сенсі професор С. С. Алексєєв висловив слушну думку про те, що «як би не були близькі до об'єктивного права зв'язані з ним суб'єктивні права, вони — явища різнопорядкові (курсив мій. — С. С.), займають у правовій дійсності свої, особливі місця»². Насамперед це стосується невідчужуваних прав людини (на життя, повагу до гідності й честі, недоторканність, свободу висловлення думки тощо), пріоритет яких перед публічною владою визнано всіма демократіями світу, проголошено і закріплено в міжнародно-правових документах.

Утім головне в даному разі полягає в тому, що в обох смислах права — об'єктивному і суб'єктивному — йдеться про *одне і те саме* соціальне явище — *Право*, розуміння якого є різним, хоча за будь-якою логікою воно *має бути однаковим*. Поки що чітко не визначено питання *структури суб'єктивного права*, яке, на думку його дослідників, являє собою комплексну категорію, елементами структури якої виступають встановлена законом міра можливої, належної (обов'язкової),

¹ Див.: Червонюк В. И. Теория государства и права : учебник / В. Н. Червонюк. – М. : ИНФРА-М, 2006. – С. 216–217.

² Алексєєв С. С. Общая теория права / С. С. Алексєєв. – М. : Проспект, 2008. – С. 69.

неприпустимої (забороненої) поведінки особи. Зокрема — це *право особи*: 1) самостійними діями задовольняти власні потреби та інтереси; 2) вимагати від іншої особи виконання обов'язків, з якими пов'язана реалізація належних їй можливостей; 3) звертатися до повноважних державних органів за захистом свого права від порушення. Тому в контексті позитивістської доктрини права суб'єктивне право визначається як установлена *міра дозволеної поведінки*, а кореспондуючий цьому праву обов'язок — *міра належної поведінки*¹.

Якщо виходити з такого розуміння структури суб'єктивного права, то напрашується висновок, що це право є *правом можливостей* особи, яке вона може реалізувати за наявності певних, визначених законом умов, скажімо, політичних, матеріально-фінансових, вікових тощо. Двоякість сприйняття даного права полягає в тому, що, з одного боку, воно нібито перебуває в площині поки не існуючого, але того потенційного, що має настати, тобто коли можливе стане дійсним. З другого боку, — *це право* вже само по собі як *право* є дійсністю, *частиною соціальної реальності*, втілює в собі легітимізовану суспільством, визнану і підтримувану державою міру соціальної свободи, *справедливості і рівності особи*. У даному контексті, досліджуючи основоположні принципи права, С. П. Погребняк правильно визначає їх як елементи права, відносячи до них справедливість, свободу, рівність, гуманізм². Разом з тим логічно було б визнати *свободу, справедливість, рівність основними елементами структури права*. Проте міркування автора замкнулись на позитивістському сприйнятті права та його ролі в суспільстві, адже, зазначає він, «людське життя може вільно розгортатися лише *в межах законів* (курсив мій. — С. С.), визнаних усіма і обов'язковими для всіх»³. Дійсно, це так, але необхідно також пам'ятати, що, крім законів, у суспільстві діють й інші соціальні регулятори, зокрема: норми моралі, звичаї, релігійні та корпоративні правила тощо, у межах яких *не менш вільно* може розгортатися людське життя, а їх авторитет не поступається законам держави.

Для з'ясування сутності питань структури і системи права, які в юридичній літературі нерідко розглядаються тотожними, важливо проаналізувати висловлені з цього приводу позиції науковців. Так, по-

¹ Марксистско-ленинская общая теория государства и права. Основные институты и понятия / отв. ред. Г. Н. Манов. – М. : Юрид. лит., 1970. – С. 345–346.

² Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) / С. П. Погребняк. – Х. : Право, 2008. – С. 24.

³ Там само. – С. 7.

чинаючи з 70-х років минулого століття структуру права характеризують як ієрархічну і багаторівневу. Зокрема, до *основних* її рівнів відносять: 1) рівень правової норми; 2) інституту права; 3) галузі права; 4) системи права — найвищий рівень структури права¹. Зазначимо, що на той час це було досить вагомим поштовхом у розвитку науково-правової думки в дослідженні структури права. Правда, відтоді мало що нового було привнесено в її теоретичну розробку, а основне обговорення точилося навколо галузей системи права, їх класифікації, обґрунтування появи в ній нових структурних підрозділів тощо².

Утім головний недолік запропонованої моделі структури права, як і запропонованих нових теоретичних моделей її реконструкції, полягає в тому, що в науковому і практичному плані вона базується лише на позитивістських засадах права і не враховує ті зміни, що відбулися в *теорії праворозуміння*, їх вплив на дослідження структури і системи права.

Якщо вибудувати в певний понятійний ряд категорії «правова норма», «система права», «зміст права», «форма права» і т. ін., то для всього цього ряду спільним є явище право. Адже саме до права названі категорії прив'язані органічно, генетично і функціонально, так би мовити, завантажені правом. У такому разі *кожен із елементів* структури права — свобода, справедливість, рівність є станом права, його сталими величинами, тому і сприймається в суспільстві правом. Завдяки цьому право набуває тієї соціальної цінності й авторитету, без яких не може існувати суспільство і держава, а не тому, що колись його визначили як «зведену в закон воля» та державний владний регулятор суспільних відносин. Отже, наведене дає підстави для висновку, що *структура права складається* передусім із таких *найважливіших* для кожної людини і громадянина, інших осіб, суспільства і держави *цінностей*, як *свобода, справедливість, рівність*. І в цьому сенсі законодавство як одна із форм права повинно бути адекватним виявом передусім найголовнішого, з чого складається право — свободи, справедливості, рівності. Іншими словами, право у такому розумінні є не що

¹ Алексеев С. С. Об отраслях права / С. С. Алексеев // Сов. государство и право. – 1971. – № 3. – С. 41–47; Він же. Структура советского права / С. С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1975.

² Див.: Мозолин В. П. Система российского права (доклад на Всероссийской конференции 14 ноября 2001 г.) / В. П. Мозолин // Государство и право. – 2003. – № 1. – С. 107–113; Петров Д. Е. Отрасль права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Д. Е. Петров. – Саратов: Саратов. юрид. акад., 2001. – С. 4–15.

інше, як зведена в закон свобода, справедливість, рівність. За такого праворозуміння стає можливим рух України шляхом формування реального громадянського суспільства і правової держави. У даному відношенні наша позиція близька до *легістсько-лібертарної* концепції праворозуміння, теоретична розробка якої була започаткована в наукових працях професора В. С. Нерсисянца¹.

Наведена раніше модель багаторівневої структури права відображає *структуру права як системи загальнообов'язкових норм*, тобто його *кількісну* сторону. Якщо окрема правова норма — це правило дозволеної, належної чи забороненої поведінки — повністю не містить у собі свободи, справедливості, рівності або містить їх лише частково, то дана норма не може вважатися і *повним втіленням права*, хоча й буде виконувати певну регулятивну або охоронну функцію. Тому правову норму можна назвати «клітинкою права» тільки у взаємозв'язку з іншими його нормами, коли вони інтегруються в певну системну цілісність: правовий інститут, галузь права, їх тимчасові (асоційовані) або усталені системні утворення².

Правовій нормі, як і будь-якому іншому соціальному явищу, властива лише її структура, елементами якої, залежно від здійснюваних функцій, у *регулятивних* є гіпотеза і диспозиція, у *охоронних* — диспозиція (гіпотеза) і санкція³. Кожен із названих елементів даної структури певною мірою є втіленням основних елементів структури права — свободи, справедливості, рівності. Так, гіпотеза правової норми формується законодавцем у такий спосіб, щоб визначені ним умови її дії не обмежували свободу правомірної поведінки особи; диспозиція забезпечувала баланс взаємних прав і обов'язків осіб і сприяла їх реалізації задля досягнення справедливості; санкція — стримувала цих осіб від здійснення неправомірних дій, визначала їм вид і міру відпо-

¹ Див.: Нерсисянц В. С. Право и закон / В. С. Нерсисянц. – М. : Наука, 1983; Він же. Либертарно-юридическая концепция правопонимания и юриспруденция / В. С. Нерсисянц // Юриспруденция. Введение в курс общей теории права и государства. – М. : Норма, 1999. – С. 40–50.

² Див.: Морозова Л. А. Теория государства и права : учебник / Л. А. Морозова. – М. : Эксмо, 2007. – С. 254–255.

³ У юридичній літературі існують різні точки зору щодо визначення елементів структури правових норм. Нами наведена лише одна з них, так звана *двоелементна* структура, аргументована в працях проф. А. Ф. Черданцева (див.: Черданцев А. Ф. Теория государства и права : учебник / А. Ф. Черданцев. – М. : Юрайт, 1999. – С. 214–215; Він же. Специализация и структура норм права / А. Ф. Черданцев // Правоведение. – 1970. – № 1. – С. 41–49.

відальності за наслідками вчиненого правопорушення. Завдяки тому, що функціонування правових норм здійснюється через взаємозв'язки і взаємодію між собою, їх *правова енергія* збагачується і значно посилюється утворенням цілісної нормативної регулятивно-охоронної системи¹. Ця енергія правових норм у свою чергу акумулюється у праві, надаючи йому авторитет беззаперечної соціальної цінності, необхідну підтримку суспільства і держави.

Таким чином, наше розуміння структури права спрямоване на з'ясування і виявлення у ній тих елементів, з яких складається право, і чому, власне кажучи, це явище в суспільстві називають правом. Тому не випадково, що вся історія людства є боротьбою різних соціальних груп, політичних партій, окремих людей за своє право, тобто за свободу, справедливість, рівність. Разом з тим законодавець може лише певною мірою та *як виняток* заради безпеки суспільства і держави, громадян та їх об'єднань *обмежити* свободу, соціальну справедливість, правову рівність, але, на чому наголошуємо, здійснити це можна тільки за таких мотивів і не інакше. При цьому зазначимо, що навіть призначення людині довічного позбавлення волі, найсуворішого з існуючих в Україні видів кримінального покарання, зберігає за нею право на життя, користування певними соціальними благами.

Сама ж система правових норм зі всіма існуючими між ними взаємозв'язками ще не є тим *суцільним правовим ланцюжком*, яким у повному обсязі кваліфіковано «за поділом праці» (А. Ф. Черданцев) здійснюється регулювання правовідносин у відповідній сфері життєдіяльності суспільства. У межах даної системи утворюються автономні підрозділи, одним із яких є правовий інститут. Останній, як зазначає професор С. С. Алексєєв, являє собою *«первинну правову спільноту»*². У такому вимірі правовий інститут є певною функціонально-структурованою підсистемою, що забезпечує *самостійне, цілісне, відносно завершене* регулювання суспільних відносин на відповідній ділянці³.

Тому буде логічно стверджувати, що правові норми, складаючи інститут права, акумулюють у ньому свою *сукупну енергію* і таким чином у повному обсязі трансформують його в *носія відповідного*

¹ Ушаков А. А. О предмете, норме и системе права (К вопросу об особенностях правового отражения) / А. А. Ушаков // Государство, право, законность. Вып. 3. – Пермь, 1973. – С. 83–107.

² Алексєєв С. С. Структура советского права / С. С. Алексєєв. – М. : Юрид. лит., 1975. – С. 119

³ Там само. – С. 120–121.

права, тобто є втіленням основних елементів структури права — свободи, соціальної справедливості, рівності. У цьому відношенні, незалежно від походження, предметного та функціонального призначення, будь-який правовий інститут являє собою єдине соціальне ціле — право, яке за певних умов здійснюють його користувачі: фізичні та юридичні особи, народ, держава, публічні органи влади. При цьому підкреслимо, що кожен із суб'єктів повинен здійснювати своє право лише в межах належної йому соціальної свободи, міри справедливості і правової рівності.

Евграфова Е. Иной взгляд на исследование структуры и системы права

В статье рассматриваются фундаментальные аспекты теории структуры и системы права. Автор уходит от доктрины позитивистского восприятия права, в которой вне связи с правопониманием воспроизводится структура объективного права. Структуру права, по его мнению, составляют свобода, справедливость, равенство. Без этих основополагающих ценностей нет права, оно несостоятельно.

Ключевые слова: структура права, объективное право, субъективное право, система права, свобода, справедливость, равенство.

Yevgrafova Y. Another View on Study of Structure and System of Law

The fundamental aspects of the structure and the system of law are considered in the article. The author diverges from the doctrine of positivistic perception of law, where the structure of objective law is reproduced out of alignment with legal comprehension. In the author's opinion, law consists of liberty, justice and equality. Law is groundless without these basis values.

Keywords: structure of law, objective law, subjective law, system of law, liberty, justice, equality.